

ТРАДИЦІЯ ЯК АСПЕКТ ТВОРЧОСТІ

Т.М. Свідло

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії,

М.І. Сторожик

студентка факультету соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

Стверджуючи визначальну роль філософії у формуванні сучасної парадигми вищої освіти, автори розглядають різні підходи до розуміння духовності, формування духовності в Україні, та особливу роль традиції в цьому процесі. Робиться спроба продемонструвати деякі інноваційні аспекти традиції на прикладі творчої спадщини Станіслава Оріховського.

Ключові слова: духовність, вища освіта, традиція, релігійність.

В умовах сьогодення не зникає інтерес до понять «духовність», «духовна культура», пов'язаних, з одного боку, з інтенсивними пошуками своєї культурної ідентичності українським суспільством, а з іншого – з модернізацією вищої школи у зв'язку з входженням у Болонський процес.

Особливої уваги заслуговує поняття «духовність», яке, слід зазначити, до кінця 80-х рр. ХХ ст. не було представлено в філософській довідниковій літературі, хоча зустрічалося в текстах, присвячених вивченню внутрішнього світу людини, аналізу мистецтва, моральних норм, з церковно-релігійним життям. Часто це поняття ототожнювалось або підмінювалось поняттям «ідейність» як певною якістю свідомості, що пов'язана з переконанням людини, тобто зводилася до її політичних, соціальних аспектів.

На жаль, сьогодні ми маємо тенденцію до ще менш вужького розуміння цього поняття, пов'язаного з ототожненням духовності з релігійністю, та навіть вужче – православ'ям [3,4], в контексті проекту введення курсу «Християнська етика». Ця ідея тягне цілу низку проблем: де читати, ким читати, як читати? Точка зору теоретиків і практиків православної віри – читати у загальноосвітній і вищій школі священиками для зміцнення традиційної православної культури як обов'язковий курс. За збереження традиції... Але ж традиція – це не просто відтворення й консервація чогось, що не належить до культури. Це ще й зустрічний рух до нового, його утвердження. Людина, пізнаючи традиції минулого, засвоюючи їх, критично переосмислюючи, щось відкриває в них, модернізує, створює нове.

Одним із завдань Болонської декларації є створення європейського стандарту вищої освіти. Негативним при цьому є те, що знищуються традиції національної освіти. У відмінностях національних систем вищої освіти вбачається справ-

жня перешкода економічній глобалізації. А чи все тут добре і чи маємо ми сліпо погоджуватися на західні пропозиції, не враховуючи національні особливості, національні традиції взагалі, і в вищій школі зокрема? Питання риторичне. Некритично переймати будь-що не тільки не корисно, але й шкідливо. Особливо це шкідливо в галузі виховання та освіти.

Ніякого зрівняння економічного розвитку, ніякого забезпечення відповідного поступального і пропорційного розвитку окремих країн нема і бути не може. Навпаки, розрив катастрофічно збільшується, прірва між окремими країнами зростає. Особливо відчутно негатив може датися взнаки в соціально-духовних наслідках, оскільки саме ці процеси суттєво позначилися на гуманітарних засадах існування суспільства. У світі, зокрема в Європі, за останні десятиліття пріоритет матеріальних цінностей надто відчутний і загрозливий, адже на другий план відходять визначальні цінності для особистості — духовні.

Чому ж тоді безоглядно йде тенденція до уніфікації через зменшення (а в перспективі і знищенні) гуманітарної складової вищої школи, руйнації української національної системи освіти, в основі якої лежать традиції народу.

До традиції української освіти слід віднести особливо шанобливе ставлення до філософії, на яку якраз сьогодні ведеться нищівний наступ у вищій школі. Причому в українській традиції філософія мислиться не тільки як теоретизування, а як практична мораль. Її сутність ніколи не знаходить впливу у чистій абстракції, безсторонньому пізнанні речей, а прагне виявитися практично у чуттєво-релігійному наставленні, етичному ладі, розв'язанні світових проблем.

Розгляд питання про формування духовності в Україні слід розпочати з аналізу специфіки міфологічного та релігійного світоглядів. Підґрунтям не тільки філософії, а й усієї духовної культури є міфологія. Міф — це стадія розвитку свідомості, яка відповідає певній історичній добі та є загальнозначущим тлумаченням світу, стосунків людей з ним і між собою.

Поступово народна мудрість поступалася книжній, що пов'язано з появою християнської релігії, хоча існують свідоцтва про те, що до державної християнізації Русі, а отже, до введення християнства та книжності, переговори Візантії з руськими князями велися слов'янською мовою. Виникла вища форма духовності: людина стала виокремлювати себе з міфічного речового світу, душа її стала частинкою божественної сили.

Спочатку джерела писемності були привнесені з Візантії та Болгарії; вони значно збагатили давньоруську культуру. Виняток, можливо, складала "Руська Правда", котра виникла ще до введення християнства й була сформульована в усній формі.

У X-XIII ст. з'явилися перші твори київських книжників — слова, повчання, моління: "Слово про закон і благодать", "Повчання" Володимира Мономаха, "Моління" Данила Заточника, "Слово о полку Ігоревім" та ін. Указані твори містили ряд глибоких філософських ідей про співвідношення віри та розуму, пізнавальні можливості людини, її місце у світі та призначення. Розвиток духовності того часу пов'язаний з іменами Феодосія Печерського — ігумена Києво-Печерського монастиря, автора 11 творів: двох послань, восьми "слів" і "повчань" ченцям; першого митрополита з русичів Іларіона — соратника Ярослава Мудрого й поборника освіти; Нестора-літописця, котрий склав і відредагував "Повість временних літ", написав "Житіє Феодосія, ігумена Печерського". Стрижнем його поглядів стала ідея боговибраності слов'янського народу, захисту та збереження єдності руської держави, місця слов'ян серед інших народів.

Другий митрополит-русич Климент Смолятич — письменник і просвітник Київської Русі XII ст., оратор і книжник, філософ і церковний діяч. Ця високоосвічена людина багато писала, але до нас дійшло тільки "Послання пресвітеру Хомі", яке свідчить про прагнення автора осмислити праву віру з позиції філософії, а також проблеми походження та суті знання, розуму. Климент Смолятич закликав до духовного пізнання, самовдосконалення.

Аналіз розвитку духовності домонгольського періоду Київської Русі закінчимо згадкою про два імені: Кирила Туровського — єпископа м. Турова у Гомельській області, знавця візантійської літератури, автора багатьох повчань,

притч, послань (нині навіть висунуто припущення про його авторство "Слова о полку Ігоревім") і Данила Заточника — поборника людської гідності й розуму, мудрості й краси (таким є основний зміст його "Моління"). На розвиток духовності в Київській Русі негативно вплинули не тільки уособиці, а й перенесення митрополичої кафедри у Володимир, здійснене обманним шляхом єпископом Федором у 1169 р. Однак попереду Русь чекало ще більше лихо — татаро-монгольське іго, що значно підірвало духовну стійкість русичів як єдиного народу.

Татаро-монгольська навала найбільш згубно вплинула на південні та східні землі русичів. З їх розоренням економічне й духовне життя було перенесене на північ, де крім міст-республік Новгород та Пскова особливу роль почала відігравати Москва, навколо якої формувалася своєрідний етнос зі своєю специфічною духовною культурою.

Більшість західних земель, за винятком Галицько-Волинського князівства, яке значний час зберігало свою незалежність, увійшли до складу Великого князівства Литовського.

Положення різко змінилося після прийняття в 1569 р. Люблінської унії, згідно з якою Литва об'єдналася з Польщею та попала в повну залежність від останньої. Поступово Польща захопила Галичину, Волинь, Полісся, Поділля, Київщину, а також ряд литовських земель. У духовному житті йшла боротьба між православними та уніатськими соборами. Релігійне гноблення доповнювала соціальна несправедливість — зобов'язання польських властей зберегти українську мову, роздавати місцеві посади тільки вихідцям із цих земель не виконувалося.

Але й за таких умов відбувалося піднесення культурно-освітньої діяльності, значну роль у якому відігравали братства. Найважливішими з них стали Острозький духовно-культурний центр, Львівське, Луцьке, а пізніше Київське братства. Носіями нових гуманістичних ідей західно-європейської культури епохи Відродження в Україні були Юрій Дрогобич — учитель великого польського астронома й філософа Миколи Коперніка; Павло Русин, який постійно наголошував на своєму прізвищі, що він українець, русин, він добре знав твори античних мислителів, видав трагедії філософа Сенеки, вибрані твори Овідія; Станіслав Оріховський-Роксолан — публіцист і філософ, учасник гуманістичного руху в п'яти університетах, де він навчався, перебуваючи майже 17 років за кордоном. Там його називали українським (русинським) Демосфеном і сучасним Цицероном. Першою

серед наук С. Оріховський вважав філософію, яка перетворює селянина на цивілізовану людину, варвара — на вченого та робить людей багатими. Він захищав багаті духовно-культурні традиції українського народу, його славну минувшину.

В філософії С.Оріховського найбільше цікавили проблеми етики і політики. Відповідно до нашої теми, хотілося б звернути увагу на деякі аспекти вирішення цих проблем у творах мислителя. По-перше, це відстоювання ідеї незалежності світської влади від церковної. «А оскільки священство боїться цього, то прикидається і блазнює, надівши на себе машкару колишньої святості,— хоч в душі священики найбільшою мірою нічого не варті і є вовками найжадібнішими, які дбають лише про те, щоб простий люд, наставлений на розум Словом Божим, не розпізнав, що вони совки у шкурі овець, і не покинув їх, і не позбавив би це бидло прибутку, тобто харчу і жолудя... Шануй їх усіляко і поважай, але так, щоб маєстат єпископів ні в якому разі не дорівнював маєстату твоєї королівської гідності.» [2, 58].

Проте варто вказати і на певний компроміс, маневр, пов'язаний з врахуванням політичної ситуації в країні, коли він в «Напученні...» говорить про те, що в церкві король має бути простим прихожанином і слухатися пастиря, але лише в церкві, вийшовши ж з неї, слід не зважати на священника, а бути володарем, королем. «І запам'ятай, що на богослужінні ти не король, а приватна людина і грішник, рівний з усіма іншими, хто тут присутній, або й навіть вищий. А божественних почестей тобі, людині грішній, єпископ не повинен віддавати. А після закінчення богослужіння, коли ти повернешся до своїх королівських справ, тоді знову будь королем. Бери до рук меча, якого Бог дав тобі для покарання злих і захисту добрих. В церкві ж забудь, що ти король. Там, певною мірою, королівство єпископів, а не твоє. Ти ж будь королем не в церкві, а в державі.» [2, 59-60].

А щоб бути добрим королем, він має і сам вчитися. «Передусім знай, що не кожна людина здатна бути при владі, а лише така, що за природою своєю прагне до правди і справедливості. Але й цього недостатньо. Треба іще, щоб прагнула вона до науки, яка саму людину зробить і правдивою, і справедливою. Так і природні здібності хоч би які були високі, але людина, яка знехтує наукою, нічого не зробить гідного похвали.» [2, 35], і дбати про освіту своїх громадян «Йдеться про школи і гімназії, оселі правдивої мудрості у державі. Де їх нема — засновуй, де занепали — відновлюй. Нехай молодь твоєї держави навчається там гуманності й мудрості. Завдяки цьому твої підлегли ще з юних літ навчаються і справу добре провадити, і тебе, мудрого правителя, слухатись. Бо якщо

ти лише простим способом (тобто законами й покараннями) спонукатимеш своїх громадян до доблесті, це буде те саме, якби хтось під загрозою покарання примушував влучати в ціль людину, яка ніколи не вчилася метати списа... Так само з найбільшим завзяттям прості школи відновлюй. І вчителями у тих школах настановляй не придворних слуг, що виблискують пурпуром і тонким полотном, а людей учених, завдяки яким молодь стане вченошою і твоїй державі більш потрібною. Так само й про інші гімназії та школи піклуйся.» [2, 52].

С.Оріховський був прибічником природного права, висловлюючи у своїх творах прогресивні на той час погляди. Особливо цікаві його роздуми про celibat, який він вважав протиправним. «Справді, панове судді, таке буває; бо коли немає з ким жити, то ти хоч би як пишався своєю доброчесністю, неодмінно опустишся до світу гріхів, що впливають із протилежних речей. А такими гріхами є: розпуста, перелюбство, кровозмішення і, нарешті, огидне позашлюбне співжиття. Все це призвело до загибелі Содом та Гомору.» [1, 199].

Апелює він до Святого Письма, вказуючи, що у вищому законі записана ця позиція природного права, на той час як закони Папи Римського пишуться все-таки людиною, а людські закони в разі потреби можна змінювати, тим паче, що інколи підмінюються поняття, змінюється смисл. Це він робить не потай, як бачимо, а відверто, за допомогою зіставлень, як: Господній закон — не закон, замість «недобре» заявляє: «Непогано бути чоловікові самотнім». [1, 202-203].

І чинить сам відповідно закону, всупереч забороні одружується. Більш того, досліджуючи історію цього питання, він прямо вказує на негідні методи, завдяки яким він був прийнятий «Отож, яким чином Сиріцій, будучи Папою та чільником церкви, вдавшись до певних законів, надурих нас, коли ухвалив такий огидний закон і видав жакликий едикт? Він мав на той час більші права, ніж собор, у його серці було закладене право, проти якого ніхто не важився сказати власну думку. Хто не погоджувався з ним, того мали за ворога, і його висилали до місць для злочинців. У таких умовах Сиріція було обрано папою. Він зауважив, що завдяки доброчинству Костянтина до церкви надходили великі суми грошей. Тож, аби вони не поверталися завдяки шлюбові священнослужителів (який тоді вважався у церкві законним) туди, звідки прийшли, Сиріцій і вніс той законопроект, який позбавив шлюб не лише священнослужителів, але і їхніх законних нащадків. Бо скільки в ла-

тинській церкві панувала бідність, стільки священнослужителі й брали шлюб.

Згодом, коли на місце бідності прийшли гроші, тоді до церкви ринули пожадливість і розкіш, яким не видно кінця. Та хоч нижчі духовні чини і всі священнослужителі вважали цей закон підступним і негідним, проте першими його прийняли італійці, які не мали свободи та якихось прав, бо перебували під владою та юрисдикцією Папи Римського. Германці ніколи його не схвалювали, а тим більше іспанці; і греки відкинули геть — в їхніх церковних справах завжди був мудрий, непідкупний і зразковий суд. Отож, якби всі відкинули цей закон, то ніхто б його не схвалив.» [1, 243]. А з іншого боку, звертає увагу на мудрість тих, хто не прийняв цього положення і тим самим виконує волю Божу. «Та для Сиріція приклади предків нічого не ваять, не мають жодного значення також і

прикладі греків та недавні — русинів, де священнослужителі ще й сьогодні керуються тими законами, які оголосив [Господь].» [1, 209].

Отже, традиція української духовності свідчить про те, що вона (духовність) не надається розуму відокремлено від людського буття. Уся складність розробки проблеми духовності зумовлена тим, що вона потребує переосмислення буття, а тому й вирішення можливе лише на основі такого переосмислення. Традиція ж є однією із складових духовності. І також вимагає переосмислення, але аж ніяк не відкидання, забування, нехтування нею. В ній є чому навчитися, і вона того варта.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Оріховський Станіслав*. Про закон celibату./ Оріховський Станіслав. Твори. / В.Литвинов (Упоряд., пер. з латин. та старопольську, вступ.стаття, прим., словник імен, назв.термінів). – К.: Дніпро, 2004. – С. 197-266.
2. *Оріховський Станіслав*. Напучення польському королю Сигізмунду II Августу. / Там само, с. 31-70.
3. *Мартинюк І.В.* Роль релігійних виховних традицій в формуванні духовності особистості // Актуальные проблемы формирования духовности украинского народа: Сб. науч. тр. Приложение № 6 (11) к научному журналу «Персонал». – 2000. – № 3 (57). – С. 51-54.
4. *Чистилина-Петрова Л.А.* Духовный фактор как неременное условие трансформации сознания политической элиты Украины // Актуальные проблемы формирования духовности украинского народа: Сб. науч. тр. Приложение № 6 (11) к научному журналу «Персонал». – 2000. – № 3 (57). – С. 20-23.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2007 р.